

POSTANAK, ZNAČENJE I STILISTIČKO OBILJEŽJE IZRIČAJA: KOŠTATI KAO SVETOG PETRA KAJGANA

Miće Delić

Pokušat ćemo obrazložiti postavljenu zadaću s tri gledišta naznačena u naslovnoj sintagmi.

1. Najprije, je li se tko već bavio tim izričajem?¹ I utvrdili smo da je postanak i značenje poslovice i izreka u nas, na hrvatsko-srpskom terenu, temeljitije, između ostalih, izučavao i Veselin Čajkanović.² Kako se u njegovu fokusu našao i izričaj *koštati kao svetog Petra kajgana*, po našoj ocjeni s uvjerljivo obrazloženim pretpostavkama, ova će ih rasprava s respektom uzeti za polazište u svome prvom dijelu. Čajkanović drži da je taj izričaj bizantske provenijencije. U grčkom naime postoji zabilježena slična izreka: *Skupa li je kajgana svetog Jurja* (Đurđa, Đorđa)!³ Izlazi iz apokrifnog predloška – legende o jednom čudu svetog Jurja. U sažetku glasi ovako:

U mjestu Paflagonija uđu u crkvu četiri putnika trgovca da se pomole Bogu. Spaze ondje kajganu koju je neki mladić spremio i donio svetom Jurju. Budući gladni, odmah je pojedu i pođu. Sveti Juraj učini čudo i oni nisu mogli izići iz crkve dok svaki nije položio na oltar po veliki zlatnik. Rekoše: „Sveti Jurju, skupa ti je kajgana; nikada je više nećemo od tebe kupovati.”

Apokrifi su import u nas. Manje apokrifne forme poput te anegdote rado je primao i usvajao puk i na njihovu poticaju stvarao brojne varijacije koncipirajući sebi primjerenom recenzijom nazor na kršćanstvo i na svijet i život uopće. U metamorfozama predložaka redovita je pojava *supstitucija likova i imena*. U bizantsko doba i na bizantskom tlu iste se legende kao o svetom Jurju pričaju i o Majci Božjoj, svetom Nikoli, Dimitriju i dr., a sveti se Petar ne pojavljuje kao alternanta nekoga od njih. On je uopće slabo zastupljen u bizantskoj svetačkoj literaturi. Nije nam poznato da se u takvim tvorevinama i osobito s rečenim jelom pojavljuje na Zapadu, u katoličanstvu. Do zamjene iz preuzetoga bizantskog predloška (iz navedene ili slične anegdote i legende) moglo je dakle doći tek na hrvatsko-srpskom terenu. Taj je lik poznat i popularan u našem usmenom stvaralaštvu u svim krajevima od početka 13. stoljeća. Narodni stvaralac prema njemu uspostavlja prisniji odnos nego prema drugim apostolima. Veoma ga često prikazuje u anegdotskim komičnim situacijama, gdje se duhovitošću sad izdiže iznad okoline, a sad okolina nadvisuje njega. (Takvim se balansiranjem karakterizira i skupina anegdota i legendi o svetom Savi.) U anegdotama pojavljuje se obično s Kristom (dvojica stalnih likova i tipova). Putuju svijetom kriomice i iskušavaju ljude. U tom se duetu respektira hijerarhijski red. Taj krug anegdota ilustrira ovaj primjer:

¹ U naslovu i na ovome mjestu za razmatranu pojavu upotrijebili smo naziv *izričaj*, a upotrebljavat ćemo ga i dalje i pri tome stalno ćemo misliti na njegovu inačicu *frazem* – M. D.

² Mit i religija u Srba, SKZ, Beograd, 1973, str. 540–543.

³ N. G. Polítēs: *Paroimíai* (Poslovice), knj. I, str. 419.

Na jednom od svojih putovanja Krist i sveti Petar svrate u kuću siromaha pijanca da prenoće. Žena toga pijanca, ispričavajući se zbog siromaštva, spremi im za večeru kajganu i pokaže mjesto za spavanje pokraj peći. Poslije večere legnu spavati na zemljani pod – Krist do zida, a sveti Petar s kraja. Iza ponoći eto ti pijanog domaćina, i videći u kući nezvane i sumnjive goste, počne ih tući. Najprije je udarao najbližega, a kad sveti Petar nije više mogao trpjeti bol od batina, šapne Kristu da se zamijene za mjesta. Krist pristane, a pijanac se istoga trena „sažali” na ovoga s kraja i počne još snažnije udarati onoga do zida. [...] I tako idući dalje s mukom zbog bubotaka, sveti Petar žalosno reče: „Platio sam večeru za obojicu. ... Prisjela mi je kajgana.”

Bizantski predložak i ta anegdota imaju ove zajedničke fabularne elemente: putovanje, umor i glad, jelo kajgana, apokrifno čudo, spoznaja, ali je fabularna shema konkretizirana s različitih aspekata. Tri predložena primjera (treći je Zmajev u Babićevu prikazu)* jesu varijacije. O njima dakako raspravljamo kao o podlozi. Nije nam poznata ni jedna koja sadržava definitivnu formu izričaja. Ipak, uspoređujući ih, možemo zaključiti:

- Podloga izričaju jest bizantski predložak.
- Predložak pripada krugu apokrifnih legendi.
- Legenda je preuzeta i usvojena na hrvatsko-srpskom terenu.
- Legenda se u nas pojavljuje s nizom transformacija i varijacija.
- Supstitucija svetačkog imena Juraj sa Petar nastala je na našem tlu.

2. Pogledaju li se pažljivije značenjski odnosi u izričaju, nametnut će se problemsko pitanje s njima u vezi. (Ne mislimo na opće značenje /vrlo/ *skupo*, *preskupo*.) Izrazit ćemo problem ovim pitanjima: Tko je kajganu zapravo kupio, a tko prodao? Dva su odgovora: 1. *Kajgana je plaćena svetom Petru jer je njegova*, i 2. *Platio ju je sveti Petar*. Oba se odgovora sadržavaju u sintaktičko-leksičkim odnosima u izričaju. Mogu se utvrditi intenzivnijom analizom i interpretacijom segmenta izričaja *kajgana svetog Petra*. Identifikacija sintaktičkih odnosa u tome segmentu može biti dvostruka: a. padežna sintagma sa značenjem *genitiva posesivnog* (usp. *kuća našeg susjeda*, *radionica majstora Ivana* i sl.), i b. *elipsa rečenice*: Košta ga kao (što je) *svetoga Petra* (koštala) *kajgana* (u nekoj zgodi, prilici). Izostavljanjem sintaktičkih dijelova u zgradama oblik se *svetog Petra* utvrđuje kao *akuzativ vršioca radnje*, dakle *logičkog subjekta*. Ova se druga identifikacija podupire preoblikom zamjene imena *Petar* drugim kod kojega se morfološki razlikuje genitiv od akuzativa i izostavljanjem kvalifikativa *sveti*. Dobit će se, na primjer, ovakve govorne situacijske parafraze: Košta ga kao *Danu* put u Zagreb, [...] *Petru* (ž. r.) zlatna ogrlica, [...] *Nikolu* [...] (dopuni) i sl. Prema tome, između značenja i oblika o kojima raspravljamo možemo uspostaviti jednadžbe: (značenje) 1. = (oblik) a. i (značenje) 2. = (oblik) b. Značenjski odnosi u izričaju podudaraju se sa značenjem stvarnog konteksta: „Platio sam večeru za obojicu. ... Prisjela mi je kajgana”, „Al’ kajgana skupo me je stala.” Kontekstualno značenje sadržava dakle ključ za razrješenje padežne homonimije genitiv/akuzativ. Međutim, stvarni kontekst u bizantskom predlošku („Skupa li je kajgana svetog Jurja”) upućuje na genitiv posesivni. I doista je u grčkom izvoru oblik *svetog Jurja* u genitivu.

* Objavljen u prošlom broju Jezika.

Zašto su moguće dvije identifikacije oblika *svetog Petra* u našem izričaju? Prva, koja se opredjeljuje za genitiv posesivni, polazi od sinkronijski danog stanja završenosti i okamenjenosti izričaja te njegova općeg značenja. Druga, koja u tome obliku vidi akuzativ, promatra oblik iz dijakronijske perspektive i zadržava se na prvotnom značenju, te iz rekonstruiranih sintaktičkih odnosa utvrđuje morfološki lik. Mi optiramo za značenje 2. i oblik b. (vidi gore).

3. Stilistička analiza, komentar i interpretacija izričaja obuhvaća njegovu strukturnu razinu, značenje i učinak značenja. Prema strukturi izričaj se opisuje kao sintaksna konstrukcija u obliku nepotpune poredbe (komparacije), jer je izostavljen *tertium comparationis*. Odnosi se na neizrečeni, a ipak obuhvaćeni sadržaj glagola *koštati* „skupoću”. Riječ poredbenog stupnja *kao* izriče ocjenu o jednakosti sadržaja glagola *koštati* sa značenjem veze pojmova „vrsta jela od jaja” i uobičajenog atributa *sveti* uz imenovanog apostola *Petra*. Veza je značenjski neprozirna sa sinkronijskog gledišta jer se značenje izričaja kao sintaktičkog skupa ne podudara sa značenjem leksičkih komponenata koje ulaze u taj skup. Kritičke se primjedbe u tom smislu iznose sa stajališta sugovornika njegovom, sugovornikovom, nemogućnošću razumijevanja ili lošim razumijevanjem značenja. Na mjestu segmenta *kao svetog Petra kajgana* identificiraju se ekvivalenti za izražavanje sadržaja glagola *koštati*:

		mного
		(/vrlo/veoma/) skupo
		preskupo
koštati	—————>	skupocjeno
		previsoko
		papreno
		slano

Svaki bi od ekvivalenata obavio istu sintaktičku funkciju kao i izričaj (funkcija priloga za način i količinu) i semantičku logičkosadržajnu omogućujući sadržaju „skupoća” da se afirmira. Dva se i navode u rječnicima za određivanje značenja izričaja (*skupo* i *preskupo*). Značenje se segmenta dakle „izvlači izdaleka”, sadržava se izvan sebe u nekoj trećoj riječi. Leksičko–značenjska prenesenost prepoznaje se kao *jezična metafora*. Međutim, ekvivalenti ne stoje u suodnosu 1:1, nemaju istu stilističku vrijednost kao segment (metafora). Fokusirani se segment izričaja uvrštava u supstituciju ekvivalenata kao naročit učinak značenja. Učinkovitost se zove stilističko značenje, a sraslo je s osnovnim značenjem i učvršćuje ga. *Izborom* izričajnog segmenta obuhvaćen je osim logičkosadržajne uvećanosti glagola *koštati* i visok stupanj afektivnoga stanja govornikova. U raznim zgodama znači: *suprotstavljanje sugovorniku u kakvu sporu, ironičan stav prema sugovorniku i okolini, prijezir, prijetnja, naglašavanje svoje moći ili veličine žrtve (u novcu, naporu, podnošenju teškoća)*.

Razmatrani izričaj ima uvjetovano stilističko upotrebno područje. Lokalizira se u narodni razgovorni stil, u skupinu izraza i pojedinačnih riječi poput ovih:

skupo doći
ne proći lako

ne proći jeftino
 izići na nos
 stajati crno iza nokata
 stajati kao za glavu
 stati po vražiju
 stati sila božija
 ispružiti se
 iskihati

U svakom je od njih makar po jedna riječ s pomaknutim osnovnim značenjem. Velike su čestotnosti i dolaze u istim govornim situacijama kao i izričaj. Neki su i iste afektivne jakosti.

Da se izričaj „najprirodnije ponaša” u naznačenom području, vidi se i po leksičkoj strukturi iz koje se pažnji podastiru glagol *koštati* i imenica *kajgana*. Glagol je postanjem od latinskog *constare* „stajati (o cijeni), vrijediti”. Naše se *stajati* u tom značenju prepoznaje kao doslovan prijevod. Etimološko značenje očuvano je u pridjevu *konstantan* „postojan, stalan, nepromjenljiv”, u matematičkom terminu *konstanta*, u imenima *Konstantin* i *Kosta* te u prezimenima *Konstantinović* i *Kostić*. Cijena je nekog proizvoda ili robe dakle prvotno bila *konstantna*, utvrđena, stalna. (Kako li se danas čini nevjerojatnim stalnost cijena kao njihovo svojstvo!) Taj se glagol u naš jezik integrirao: (1) iz talijanskog sa suglasničkom sekvencijom *-st-* (: *costare*), najprije u Dubrovniku u trgovinskoj djelatnosti, potom po Dalmaciji, i (2) iz njemačkog (: *kosten*) sa sekvencijom *-št-*, na ostalom, najvećem dijelu našega jezičnog teritorija. Oblik sa *-št-* osim toga ima još dva značenja: a. *hraniti* (*koga i biti na hrani kod koga*), b. *kušati*, *probati*. Sasvim je običan u narodnom i razgovornom jeziku. Jezični savjetnici međutim predlažu valjanijima ove zamjene: *stajati*, *imati cijenu*, *vrijediti* (*u novcu*). *Kajgana* je balkanski turcizam perzijskog porijekla (tur. *kaygana* < perz. *hāygene*). Upotrebljava se u narodnom kulinarnstvu. Uklopljenost u narodne govore vidi se i po tome što se javlja kao toponim, a njome su motivirana i prezimena *Kajganac*, *Kajganić* i *Kajganović*. U nekim se narodnim govorima sreću s kulinarskim značenjem nazivi *cvrće* i *uljevača*. Hotelsko kulinarnstvo uzelo je internacionalizam *omlet* iz francuskog jezika (*omlette*). Jezična je norma doduše tolerantna prema toj riječi, ali se iz gornjih naznaka vide granice njezine upotrebe.

Iz rečenog izvod je ovaj: (1) riječi *koštati* i *kajgana* iz razmatranog izričaja dolaze u određenom stilističkom području – u stilistici kolektivnog govora, (2) njihova je proširenost u razmjeru s proširenošću izričaja – na cijelom hrvatsko-srpskom narodno-jezičnom prostoru, i (3) izričaj se karakterizira kao stilistički ostvaraj po strukturi i upotrebi.

Sažetak

Mičo Delić, Zavod za jezik, Zagreb

UDK 801.561.8:808.61/.62, izvorni znanstveni članak, primljen za tisak 6. veljače 1984.

The paper discusses the origin, meaning and stylistic value of the phraseme „košta ga kao svetoga Petra kajgana” ‘you’ il pay through your nose’.